

Glavni urednik

Zoran Hamović

Uređivački odbor

Tamara Džamonja Ignjatović (*urednica*)

Zorana Jolić Marjanović

Biljana Stanković

Marina Vicanović

Aleksandar Dimitrijević (*predsednik*)

Zoran Pavlović

Likovni urednik

Svetlana Volic

© Clio, 2024. Sva prava za izdanje na srpskom jeziku zadržana.

Ova publikacija, u celini ili delovima, ne sme se umnožavati, preštapavati, pohranjivati u memoriju kompjutera ili na bilo koji način prenositi – elektronski, mehanički, fotokopiranjem, snimanjem ili na drugi način – niti može na bilo koji način ili bilo kojim sredstvima biti distribuirana bez odobrenja izdavača.

Naslov originala

Wendy Hollway, Paul Hoggett, Chris Robertson, Sally Weintrobe

Climate Psychology

A Matter of Life and Death

Copyright © 2022 by Wendy Hollway, Paul Hoggett, Chris Robertson, and Sally Weintrobe

All Rights Reserved.

Authorised translation from the English language edition published by Phoenix Publishing House.

Vendi Holvej, Pol Hoget,
Kris Robertson i Sali Vajntrob

KLIMATSKA PSIHOLOGIJA

Pitanje života i smrti

Preveo sa engleskog: Branislav Stojiljković

Beograd, 2024

SADRŽAJ

1. Uvod: pitanje života i smrti	7
<i>Vendi Holvej, Pol Hoget, Kris Robertson i Sali Vajntrob</i>	
2. Klimatska promena: od poricanja do nihilizma	21
<i>Pol Hoget</i>	
3. Kako ulazi svetlost: sa druge strane psihologije moderne individue	51
<i>Vendi Holvej</i>	
4. Klimatska psihologija na kulturnom pragu	79
<i>Kris Robertson</i>	
5. Nova smela imaginacija potrebna za reparaciju i proširenje ekološkog selfa	107
<i>Sali Vajntrob</i>	
6. U mom kraju je moj početak	133
<i>Vendi Holvej, Pol Hoget, Kris Robertson i Sali Vajntrob</i>	
Izrazi zahvalnosti.	143
O klimatskoj psihologiji	145
<i>Selka Sadiković</i>	
O autorima.	151
Indeks	153

Krajem 2019, u vreme kada je četvoro autora – okupljenih na sastanku Saveza za klimatsku psihologiju – raspravljalo o ideji za pisanje ove knjige, svima je bio zajednički osećaj hitnosti. Klimatski aktivizam u Ujedinjenom Kraljevstvu sa „Pobunom protiv izumiranja“, „Dubokim prilagođavanjem“ i štrajkovima u školama povezanim sa Gretom Tunberg^{*} naglo je izbio u prvi plan. Nauka o klimi – kombinacija disciplina uključenih u dugi, teški, istrajni rad čiji je cilj da pokaže kako se globalna klima zaista menja – govori nam da je situacija ozbiljnija nego što se ranije govorilo, da to nije pojava koju bismo mogli da lociramo u daleku budućnost, da postoje povratni uticaji i kritične tačke koje predskazuju opasnost za budućnost čovečanstva i drugih vrsta.¹

Dominantno gledište o klimatskim promenama, koje se prenosi preko medija, isuviše je usko – usredsređeno je na emisiju ugljen-dioksida i redukciju gasova staklene bašte po fazama – dok pogođeni sistemi na zemlji govore o kompleksnijem problemu koji se tiče odnosa ljudskih

^{*} „Pobuna protiv izumiranja“ (*Extinction Rebellion*) je globalni ekološki pokret sa sedištem u Velikoj Britaniji čiji je cilj da primenom nenasilne građanske neposlušnosti primora vladu na akcije koje bi sprečile promene u klimatskom sistemu i gubitak biodiverziteta.

„Duboko prilagođavanje“ (*Deep Adaptation*) je međunarodni društveni pokret koji pretpostavlja da će ekstremni klimatski događaji i druge posledice klimatskih promena uticati na proizvodnju hrane, dostupnost vode, skloništa, energije i uzrokovati poremećaje društvenih i vladinih sistema.

Greta Tunberg je učenica iz Švedske i klimatska aktivistkinja.

Pomenuti pokreti i Greta Tunberg svoje aktivnosti su počeli 2018. godine. – *Prim. prev.*

¹ Preko 13.000 naučnika je potpisalo izveštaj W. J. Ripple, C. Wolf, T. Newsome, P. Barnard and W. Moomaw (2020), „World scientists warn of climate emergency“, *Bioscience*, 70(1): 8–12.

kultura prema živoj planeti. Čovečanstvo se mora iz korena promeniti kako bi srušilo pretpostavku da se zemljini resursi u ime neprestanog razvoja mogu pljačkati u beskonačnost. Ovo je psihološki i kulturni imperativ, takođe i ekološki. Ljudska bića globalnog severa – ona koja u ovoj knjizi nazivamo modernim – moraće da otkriju i ponovo obnove nepoznate veze sa živim svetom, uključujući naša živa i mrtva tela, kao i učenja iz preostalih džepova autohtonih znanja, premda ugroženih sveprisutnim širenjem modernosti i planetarnom neoliberalnom organizacijom. Mi ne počinjemo od nule.

Moderna ljudska bića u ovom trenutku žive pripitomljene živote, zaštićena od pitanja koja se tiču života i smrti. Mnogi mladi ljudi nikada u životu nisu videli mrtvo telo sve do prisustva pogrebu, gde se, ako je leš uopšte vidljiv, čini da bi se svakoga časa mogao povratiti u život. Za preminule se često kaže da su „prešli u drugi svet“. Smrt je prisutna samo u svojoj odsutnosti. Dominantna kultura izbegavanja je klimatsku krizu tretirala na isti način.

Pandemija kovida 19 ovo je promenila. Smrt je lebdela u vazduhu, nošena nevidljivom pretnjom virusa. U početku smo, u Ujedinjenom Kraljevstvu, našim doktorima i medicinskim sestrama klicali kao herojima zaštitnicima od ove pošasti. Nakon toga su oni ostavljeni da sami nose teret ove izloženosti smrti, s pacijentima koji u samoći, bez prisustva porodice, ispuštaju svoj poslednji dah. Ovo tragično stanje zdravstvene nege (gde ona postoji) jeste podsetnik na nemilosrdni aspekt prirode, neizvesnost i dragocenost života.

Šta pojam „prirode“ nosi ljudskim bićima pripitomljenim kulturom? Čini se da smo porekli naše destruktivne emocije i projektovali ih spolja na opasnu, smrtonosnu „prirodu“, podeljenu na životodavnu majku i deo koji treba kontrolisati i potčiniti. Smrt nije više deo života, kao što Rilke kaže: „Smrt je strana života okrenuta od nas, koju ne osvetljavamo.“ Smrt treba izbegavati ili prevariti fantazijom besmrtnosti.

Znanje o ovom novom i veoma neposrednom osećaju opasnosti za životne sisteme širi se ubrzano, naročito među mladim ljudima. Bilo je jasno da je klimatska psihologija trebalo da bude jasna i glasna u svom tretiranju distresa izazvanog klimatskim poremećajima/promenama, dajući realistički odgovor na realnu pretnju, i da su potiskivanje i izbegavanje klimatskih pretnji psihološki nezdravi, a takođe i fatalni za

planetu. Znali smo da je distres izazvan klimatskim poremećajima/promenama najveća egzistencijalna pretnja sa kojom su službe za mentalno zdravlje i psihologija ikada morale da se suoče.

Ova knjiga se ne bavi ekološkim aktivizmom, niti praktičnim rešenjima kao što su čista energija, zabranjene zone ribarenja, nova ekonomija ili rešavanje problema migracija. Problemi kojima se bavimo u ovoj knjizi nisu posledica destabilizacije klime. Radije se fokusiramo na činjenicu da ljudska bića, naročito ona koja naseljavaju globalni sever, nastavljajući da žive svojim uobičajenim načinom života, izazivaju sveopšte uništenje. Razlozi za ovo zahtevaju psihološki uvid.

Klimatska psihologija istražuje tekuću egzistencijalnu anksioznost i psihološke odbrane povezane sa njom, načine na koje se možemo odreći starih verovanja, kao i načine pomoću kojih se možemo otvoriti prema novima. Ona predočava nove skupove praksi, oblika podrške, načina života i bivanja – pomažući da zajednica preživi i napreduje. Klimatska psihologija ukazuje na nov način konceptualizacije naših unutrašnjih svetova u svoj našoj povezanosti i međuzavisnosti sa životnim silama, oživljenim objektima, bićima sa kojima delimo staništa.

Naš naslov u prvi plan stavlja činjenicu da je novo doba, koje se javlja uporedo sa krajem modernog, takvo da su u njemu i ljudski život i ljudska kultura u svoj svojoj raznolikosti ugroženi. Iz epohe holocena, perioda relativno pogodnih vremenskih uslova i manje turbulencije, stupili smo u epohu antropocena, najčešće opisanu kao period u kome ljudska aktivnost dominira klimom i okruženjem. Pod ovim podrazumevamo period izazvan neuspehom ljudskih bića da deluju u granicama Zemljinih resursa – neuspeha koji je preinačen tokom industrijske revolucije i „Velikog ubrzanja“² nakon 1945, a još je više dobio na brzini od osamdesetih godina dvadesetog veka, tokom neoliberalne ere. Ovo obuhvata klimatsku krizu i krizu biodiverziteta. Frazom „antropogenska klimatska promena“, moderna ljudska bića su definisana kao agensi ove katastrofalne transformacije.

² J. R. McNeill and P. Engelke (2014). *The Great Acceleration: An Environmental History of the Anthropocene since 1945*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

OD MODERNE KA EKO-PSIHO-SOCIJALNOJ PSIHOLOGIJI

Ovo je razlog zbog koga je psihologiji potrebna nova konceptualizacija. Već je naneta nepopravljiva šteta klimatskoj stabilnosti koja je karakterisala epohu holocena, perioda dugog jedanaest hiljada godina u kome su skupa nastali naša plodna biosfera i ljudska civilizacija. Šta god da se dogodi, koliko god bilo rašireno izumiranje vrsta uzrokovano destabilizacijom klime, povratak na klimatske uslove kakve su ljudska bića poznavala tokom modernog doba neće se dogoditi. Ovaj način razumevanja kraja sveta nije apokaliptičan u bukvalnom smislu potpune, konačne destrukcije sveta: mi mislimo na kraj sveta kakvim ga poznajemo.

Ova knjiga istražuje oblast u nastajanju: „eko-psiho-socijalnu“. Dok je moderna misao postajala sve više specijalizovana u različitim okvirima, domenima i modalitetima koji se međusobno nadmeću i kojima nedostaje međusobna povezanost, dostignuta je kritična tačka. Postizanje međusobne povezanosti uključuje proširivanje psihologije izvan njenih granica, na oblast klimatske psihologije, ekopsihologije i na psihosocijalna istraživanja koja ukazuju na stvari koje se nalaze izvan granica naših uobičajenih razmišljanja, naročito za one školovane u okviru moderne zapadne tradicije. Povezivanje psihe i društva podrazumeva analizu zasnovanu na principu prema kojem društveno okruženje oblikuje ljudska bića, ali istovremeno i ljudska bića oblikuju okruženje (u smislu doživljavanja, osećanja, bivanja sa *psihama*, individualnim i grupnim). Prefiks „eko“ priznaje postojanje sistema recipročnih odnosa ljudi i drugih bića. Ovo može preobraziti osnovu na kojoj su izgrađene ljudske prakse ka zemlji. Društvene nauke su bile sklone zanemarivanju veza sa prirodnim okruženjem, zato što su ih videle kao nešto što pripada prirodnim naukama.

FRAGMENTISANO MIŠLJENJE I OGRANIČENJA JEZIKA

Nas četvoro autora borili smo se sa nedostacima aktuelnog jezika da izrazi ono što smo želeli da prenesemo. Klimatska kriza je simptom načina na koji je moderno doba konstruisano kao svet sa ljudskim bići-

ma u centru. Naš antropocentrični jezik odražava ove iste konstrukcije, tako da se prevazilaženje granica naših sopstvenih formi mišljenja čini nemogućim. Na primer, kao autori smo se osećali uhvaćeni u klopku konceptualnog sveta i dalje uokvirenog binarnim suprotnostima. Dok smo pokušavali da pronađemo izlaz, našli smo se ograničeni rečima koje dopuštaju psihologija i drugi načini razmišljanja.

Moderno razmišljanje stvara binarnosti ili/ili, koje takođe zovemo i dihotomijama: individualno/društveno, čovek/okruženje, prirodno/kulturno, mišljenje/osećanje. Crtice koje koristimo u izrazu „eko-psiho-socijalno“ jesu neprestani podsetnici za fokusiranje na procese međusobne povezanosti i povezivanja. Ljudska vrsta je deo prirode. Društveno i prirodno okruženje se nalazi i u ljudskim bićima i van njih. Zamislite da crtice na oba kraja imaju strelice, kojima se ukazuje na uzajamno prodiranje.

IZUZETNOST

Međutim, napuštanje binarnog mišljenja zahtevaće nešto više od jednostavne modifikacije rečnika. Ono će uključivati ukidanje hijerarhijske rasne i rodne fragmentacije, dopuštajući integrisaniji pojam „ljudskog“, autentično „post“ moderni. Pod fragmentacijom podrazumevamo tendenciju cepanja, stvaranja suprotnosti i poređenja stvari i ideja. Takvo je razlikovanje ljudi i životinja, razlikovanje koje briše činjenicu da su ljudi takođe životinje i koje je u službi prijatne ideje ljudske superiornosti, prema kojoj su ljudi izuzetak od onoga što se pod životinjom podrazumeva. Kao što Melani Čelendžer govori u uvodnim redovima svoje knjige *Kako biti životinja*: „Svetom sada dominira životinja koja za sebe ne misli da je to.“³ Štaviše, ovu hijerarhijsku fragmentaciju ljudi primenjuju i na ljude, dodeljivanjem potpuno „ljudskog“ statusa – racionalnosti, individualnosti, delatnosti – samo nekolicini, uglavnom muškarcima bele rase koji su dominirali na vrhu hijerarhije tokom modernog doba.

³ M. Challenger (2021). *How to be Animal: A New History of what It Means to be Human*. Edinburgh: Canongate.

Izuzetnost izvitoperuje značenje pojma čovek, lišavajući ga zajedničkih osobina koje ljudi dele jedni sa drugima i sa drugim živim bićima. Pa ipak, ovo stanovište ne bi trebalo da briše stvarne razlike koje postoje između vrsta: sofisticirano, svesno doživljeno simboličko mišljenje, koliko znamo, verovatno je jedinstveno za ljude. Duboke i neophodne promene u odnosu čovečanstva prema svim živim bićima na zemlji uključivaće žal za idejom da su ljudska bića izuzeci, kao i nalaženje – i ponovno pronalaženje – mesta da se bude čovek u više-nego-ljudskom životu i odbacivanje određenja ljudskih bića kao bića sa granicama koje ih odvajaju od spoljašnjeg sveta.

Mnogi sada prepoznaju bogatstvo nesvesne i presimboličke komunikacije u ljudskom i „neljudskom“ svetu, a neki su uvek imali svest o njenoj važnosti. Ako se oslobodimo čarolije privilegovanja našeg apstraktnog, dominantno lingvističkog sveta, upadamo na animističku teritoriju, gde je sve povezano sa svime u intimnom okruženju ekosistema koji je kreirala evolucija. Biljke i insekti komuniciraju, drveće se među sobom sporazumeva preko gljivične mreže, a Zemlja se obraća svima preko onog što je Tič Nat Han nazvao „međubivanje“ – preko međusobne povezanosti i međuzavisnosti svih fenomena.

REANIMIRANJE ČOVEKA

Kako smo mi – četvoro autora koje je oblikovao život u modernom zapadnom svetu – počeli da razmišljamo izvan granica našeg pogleda na svet? Počnimo sa primerom čija je namera da opiše ljudska bića koja su, usadena u predele amazonske prašume, relativno nedirnuta modernističkim snagama „progres“. Ključ odnosa naroda Kečua prema njihovom amazonskom okruženju jeste ideja animizma. Zamislimo da smo, zahvaljujući antropologu Eduardu Konu (Eduardo Kohn),⁴ magičnim ćilimom transponovani iz naših modernih individualnih bića i prizemljeni, nakratko, kod naroda Kečua, u dom njihovih predaka, u živu šumu.

Kon se priseća priprema za spavanje pod vedrim nebom na putovanju sa svojim kečuanskim prijateljem:

⁴ E. Kohn (2013). *How Forests Think*. Berkeley, CA: University of California Press.

Huaniku me je upozorio: „Spavaj sa licem okrenutim nagore! Ako se pojavi jaguar, videće da možeš da mu uzvрати pogled i neće te uznemiravati. Ako spavaš sa licem okrenutim nadole, misliće da si plen i napašće!“ Za Kečue, „neljudska“ bića imaju dušu. Ona su ličnosti.⁵

Pre nego nastavimo, napravite pauzu i razmotrite šta u ovom savetu ima, a šta nema smisla. Da li primećujete otpor prema karakterizaciji jaguara kao mislećeg stvorenja, prema takvoj neobičnoj personifikaciji? I možda – što je teže dostupno – da li je postojalo osećanje identifikacije, fantazija susreta jaguarovog pogleda u obostranoj razmeni smisla?

Moderna individua, čitajući ovo, verovatno će se pitati kako su ljudi naroda Kečua počeli da smatraju da „neljudska“ bića poput jaguara mogu da misle. Nasuprot tome, za narod Kečua fundamentalna pretpostavka glasi da „postoje druge vrste mislećih bića sem ljudskih“.⁶ Kon nastavlja koristeći šire razumevanje značenja i mišljenja od onog uobičajenog za nas moderne ljude.

U susretu koji je anticipirao Huaniku, ključ je u tome da je jaguar sposoban ne samo da bude viđen već i da uzvрати pogled i da misli – sposoban i da se predstavi. To, prema Konu, selfove čini „selfovima koji poseduju dušu, značenje i nameru“. Sva živa bića su na ovaj način posednici identiteta. Sva poseduju svoje stanovište. Za Kečue, „sva svesna bića, bilo da su duhovi, životinje ili ljudi, sebe vide kao osobe [...] onako kako i Kečue vide sebe.“⁷ Istovremeno, Kečue umeju da se diferenciraju od ovih drugih kategorija i razumeju način na koji se njihove ličnosti preobražavaju i sele u životinje i duhove, na primer u „ljude-jaguare“.⁸

Ovaj primer nije predstavljen radi zastupanja stava da moderne individue mogu da razreše svoj položaj u odnosu na aktuelne poremećaje klime uspostavljanjem ove specifične vrste animističkog odnosa prema „neljudskim“ živim bićima. Kon jasno kaže da su kod naroda Kečua život i animizam pragmatični, duboko ukorenjeni u onome što im je neophodno za preživljavanje – lovu i hrani.

⁵ Kohn, op. cit., redom str. 1 i 93.

⁶ Kohn, op. cit., str. 94.

⁷ Kohn, op. cit., str. 95.

⁸ Kohn, op. cit., str. 109.

* Kod Olmeka su ljudi-jaguari natprirodna bića, ponekad božanstva. – *Prim. prev.*